

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

ILM SARCHASHMALARI

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

4.2022

**научно-теоретический методический журнал
Издаётся с 2001 года**

Urganch – 2022

Икромхонова Фируза Икромовна (филология фанлари доктори (DSc), Тошкент Тўқимачилик ва енгил саноат институти), Файзуллаҳжаева Нодира (ЎзДЖТУ магистранти)

ТАРИХИЙ АСАРЛАРНИНГ ПОЭТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация. Мақолада жаҳон адабиётшунослигидаги илгор фикрлар ва мулоҳазалар, тарихий роман назарияси, тарихий шахсларни бадиий акс эттириши, тарихийлик тамойилининг қўлланиши меъёри каби масалалар адабиётшунослик назариясидан келиб чиқиб илгари сурилган.

Аннотация. В статье раскрыты передовые идеи и соображения о проблемах теории исторического романа, художественного изображения исторических личностей и норм применения принципа историчности в мировой литературе.

Annotation. The article reveals advanced ideas and considerations based on the theory of the historical novel, the artistic depiction of historical figures and the norms for applying the principle of historicity in world literature.

Калим сўзлар: роман, сюжет, композиция, достон, миллий, ўзлик, назария, шахс, оғзаки ижод, эпос, қисса, жанр.

Ключевые слова: роман, сюжет, композиция, эпос, национальное, самосознание, теория, личность, устное творчество, эпос, новелла, жанр.

Key words: novel, plot, composition, epic, national, self-awareness, theory, personality, oral art, epic, short story, genre.

Илмий манбаларда ўзбек адабиётида замонавий талқиндаги наср XX аср бошларида шакллангани қайд этилади. Бу Ҳамза, Мирмуҳсин, Шермуҳаммедовларнинг уринишлари ва Абдулла Қодирий тажрибаси махсули ўлароқ, майдонга чиқди. Бизда ҳам ҳикоя, роман каби жанрлар шаклланди. Бироқ адабиётимизда тарихий воқеликни бадиий идрок этилиши, тарихий шахс образини яратиш жуда қадим замондан мавжуд эди. Хусусан, халқ оғзаки ижодининг “Оламнинг яратилиши”, “Одамнинг пайдо бўлиши”, “Тўфон”, “Скифлар тўғрисида афсоналар”, “Тўмарис”, “Широқ” каби миф ва афсоналари,¹ “Кул тегин”, “Тўнғюқуқ” каби тошбитиглар,² Алпомиш, “Ойсулув” достонларини келтириш мумкин. Бизда романнинг нисбатан кечроқ шакллангани оғзаки ижод, хусусан, халқ эпослари жуда яхши ривожланганлиги халқимизнинг эпик асарга бўлган эҳтиёжини қондиргани билан изоҳланади (Шу ўринда таъкидлаш лозимки, тарихни халқ оғзаки ижодиётида қайта бадиий идрок этиш анъанаси Европада ҳам яхши ривожланган). Кейинчалик эса тарихий воқеаларни бадиий асарларда акс эттириш ёзма адабиётга кўчган.

Александр Македонскийнинг Шарқ адабиётидаги бадиий ифодаси,³ хусусан, Саддий Искандарий,⁴ Бобурнинг “Бобурнома” каби асарлар шулар жумласидан ҳисобланади.⁵ Тўғри, мазкур асарларда тарихийлик тамойили турлича, жумладан, лиро-эпик асарда Алишер Навоий Искандар билан боғлиқ воқеликни бадиий тўқимага шу қадар сингдириб юборганки, уни соф тарихий асар дейиш мушкул. Бобур эса тарихий асарини “Вақоеъ” деб номлаган, жанр жиҳатидан эса мемуар ҳисобланади. Бу ерда бадиийликдан кўра тайёр характер, образ, тасвирлар етакчилик қилади. Бадиий тўқима деярли йўқ. Агар шеърый асарлар мавжудлигини ёки муаллиф тилидаги баъзи тасвирий ифодаларни инобатга олмаса, асарда тарихийлик етакчилик қилади.

Жаҳон адабиётшунослигида мавжуд бўлган тарихий роман поэтикаси, бадиий асарнинг шакл ва мазмун бирлиги, асар сюжети ва композицияси, мавзу ва ғоя уйғунлиги, тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқима мутаносиблиги, бадиий асар тили каби масалалар янги ўзбек адабиётшунослигида ўз вақтида тадқиқ қилинган. Бунда олимларимиз жаҳон адабиётшунослигидаги илгор фикр ва мулоҳазаларига ҳамда адабиётимиздаги илмий ютуқларга таянишган. Хусусан, адабиётшунослик

¹ Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари. 1-жилд. Тузувчилар: Насимхон Раҳмонов, Ҳамидулла Болтабоев. Т., “Фан”, 2003, 10-14-15-22-бетлар.

² Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. Ленинград, “Наука”, 1951, с. 38 – 63.

³ Бертельс Е.Э. Роман об Александре и его главные версии на Востоке. Москва-Ленинград, изд-во Академии наук, 1948, с. 191.

⁴ Алишер Навоий. МАТ. Йигирма томлик, 11-том. Хамса, Саддий Искандарий. Т., “Фан”, 1993, 640-бет.

⁵ Бобур Захириддин Муҳаммад. Бобурнома. Тошкент, “Юлдузча”, 1989, 368-бет.

тарихида сюжет ва композиция, тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқима, мавзу ва муаммо ҳақидаги дастлабки фикрлардан деб этироф этиладиган Афлотун қарашлари инобатга олинади: “Болаларимизни дуч келган мифларни, қайсики, тайину нотайин каслар томонидан тўқилган, аксарияти биз улар улғайганда онгларида бўлиши керак деб ҳисоблаган қарашларга зид келувчи мифларни тинглашлари, мурғак қалбларига сингдиришга осонгина йўл қўйиб бера оламизми?... Аввало, миф яратувчи (ёзувчи)ларни назоратга олишимиз керак: агар уларнинг асарлари яхши бўлса, қабул қила оламиз, йўкса – рад этамиз”.¹

Бу ерда Афлотун яратилган бадиий асар ўқувчини яхшиликка бошлаши, ўқувчининг онгини маънавий озуқалантириши лозимлигини таъкидлар экан, ёзувчига ҳам катта масъулият юкляпти. Яъни, “тайину нотайин каслар томонидан тўқилган” дея бизнинг идеализмизга, турмуш тарзимизга зид келувчи воқеаларни айтган ёзувчиларни рад этиш лозимлигини кўрсатган. Унинг мазкур қарашлари ўзбек адабиётида ҳам қадимдан мавжуд эди. Демак, тарихий воқеа, аввало, умуминсоний тамойилларга мос келадиган, ўзи мансуб халқ бадиий-эстетик қарашлари асосида қайта ишланган бадиий асар бўлиши керак, деган етакчи талаб қўйилган.

Афлотундан кейин Арасту ҳам асар сюжети ва композицияси ҳақида сўз юритган. Унинг асосий эътибори драматик асарларга қаратилган бўлса-да, асар композицияси, фабула, сюжет ва конфликт каби масалаларга оид илмий-назарий қарашларини насрий асарларга ҳам жорий этиш мумкин.

Юқорида айтилганидек, ўзбек адабиётида тарихий роман XX аср бошларида пайдо бўлди. Бироқ у пайтларда “йирик жанрдаги асарларни махсус тадқиқ этишнинг концепциялари хали адабий танқидчиликда шаклланмаган эди”.² Шунинг учун биринчи бўлиб яратилган ўзбек романи тарихий роман бўлишига қарамай, унга мафкуравий, ғоявий жиҳатдан ёндашилди, вульгар социологик, кейинчалик сохта метод бўлган социалистик реализм нуқтаи назаридан қаралди. Хусусан, Михаил Швердиннинг “Ўзбекларнинг биринчи романи” (А.Қодирийнинг “Ўткан кунлар”) тақриз-мақоласида “талқин қилинаётган тарихий воқеалар Отабек, Юсуфбек ҳожи ва бошқа қаҳрамонларга деярли таъсир кўрсатмайди. Ҳодисалар, ўрта асрлар даражасидаги Қўқон хонлигида ҳукм сурган жаҳолат шунчаки намоиш (декорация), холос. Қаҳрамонлар учун ҳеч қандай аҳамиятга эга эмас, улар ҳаётига дахл қилмайди...”,³ дея ёзади. Роман билан танишган одам М.Швердиннинг мазкур даъвоси ёлғонлигини дарҳол сезади. Чунки танқидчи айтган жаҳолат, маънавий қашшоқлик туфайли (баъзи кишиларнинг чакуви билан) Отабек ва Мирзакарим қутидорни хон саройига банди қилиб этиб олиб келишган эди. Лекин танқидчи буни инкор этади ва давом этади. “Роман тарихий мавзуда ёзилган. Бунини, авваламбор, даврни акс эттириш, айрим табақаларнинг ўзаро алоқасини ижтимоий негизда кўрсатиш лозим, демакдир. Бошқа воқеа-ҳодисалар ана шу асосда рўй бериши керак. Романда мутаносиблик, яхлитлик етишмайди... Қодирий давр манзарасини акс эттирадиган тарихий роман ёза олмаган; энди пайдо бўлаётган тижоратчиларни улуғлаб кўрсатган, холос”.⁴

Бу ўзбек тарихий романи муаллифи мисолида миллий ўзлик, миллий тарих ва тарққиётга қарши бошланган қатағоннинг бошланиши эди. Кейинроқ эса адабиётшунос Сотти Ҳусайннинг “Роман ҳам ҳақиқат” номли мақоласида “А.Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романи фақат отигина тарихий бўлиб, аслида, тарихий эмас. Тарихий ҳақиқатларга романдаги ахволлар, асосан, тўғри келмайдир”, дея қайд этади.⁵ Аслида, қуруқ тухмат ёки сохта асосларга қурилган мақолалар сони ўнлаб топилади. Келтирилган иккита фактнинг ўзиёқ тарихий асар таракқиёти оғир кечганини исботлайди.

Тарихий асарлар, хусусан, тарихий романларнинг поэтик хусусиятлари ҳақида баҳслар яна давом этди. Улар орасидан Иззат Султон, Ғулом Каримов, Собир Мирвалиев, Умарали Норматов, Матёқуб Қўшжонов, Озод Шарафиддинов, Азим Раҳимов, Ақрамбек Каттабеков каби олимларнинг фикрлари прогрессив хусусияти билан ажралиб туради. Адабиётшунослар тарихий роман назарияси, тарихий шахсларни бадиий акс эттириш, тарихийлик тамойилининг қўлланиш меъёри

¹ Курунов Д., Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танқидий тарихи очерклари. Тошкент, “Фан”, 2007, 99–100-бетлар.

² Карим Баҳодир. Абдулла Қодирий: танқид, таҳлил ва талқин. Тошкент, “Фан”, 22-бет.

³ Набижон Боқий. Қатлнома. Хужжатли қисса. “Шарқ Юлдузи”, 1991, 5-сон, 67-бет.

⁴ Шу манба. 69-бет.

⁵ Сотти Ҳусайн. Роман ҳам ҳақиқат. Ўзбек адабий танқиди тарихи: антология. Тузувчи Б.Каримов. Т., “Tugʻon-Iqbol”, 2011, 42-бет.

MUNDARIJA

FIZIKA-MATEMATIKA

Baltayeva Umida Ismoilovna, Xasanov Boburjon Masharipovich. O'zgaruvchi koeffitsiyentli yuklangan issiqlik tarqalish tenglamasi uchun qo'yilgan to'g'ri masala.....	3
Курбонов Эргаш Куролович, Ботиров Досткул, Файзуллаев Шерзод Усан угли. Опорные числа и опорные плоскости правильных многогранных поверхностей.....	7
Болтаев Хабибжон Хамитович. Вещественный аналог понятия парной константы Неймана-Мюррея.....	10
Эшниязов Абдумалик Искандарович. Об описаниях крайних точек множества бистохастических квадратичных операторов.....	13
Xasanov Muzaffar Masharipovich, Yakubov Hamdam Ergash o'g'li, Hayitboyev Pyos Ithomboyevich. Integration of the Modified Korteweg-De Vries Equation in the Class of Periodic Functions.....	17
Жўраев Даврон Аслонкулович, Махмасоатов Мухиддин Гайрат угли, Махмасоатов Шербек Гайрат угли. Решение задачи коши для системы римана типа уравнений Бюргерса.....	23
Baimankulov A., Ismailov A., Erken A. Limitation of the Solution of the Problem of Calculation of the Thermal Conductivity Coefficient of Materials.....	27
Baimankulov A., Urazboev G., Vereshaga S. Stability of the Approximate Method Determination of the Soil Diffusion Coefficient.....	30

MEXANIKA

Norkulav Bexzod Eshmirzayevich, Xidirov San'at Kuchkarovich, Kosimov Jaxongir Ablokulovich, Kubonov Azizali Ixomovich, Kubonov Azamat Ixom o'g'li. Nasos stansiyalarining ish rejimini inobatga olib, suv olib kelish kanalining gidravlik parametrlarini baholash.....	34
--	----

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI

Байжонов Людмила Эгамбердиевна. О классах QoS мультимедийных сетей связи.....	40
--	----

FALSAFA

Жуманиязова Махира Рахимберган қизи. Хотин-қизлар саломатлигини мустаҳкамлашнинг ижтимоий-фалсафий жиҳатлари.....	49
Суёнов Шерзод Болиқулович. Миллий таракқиёт жараёнида ўзбек тилининг миллий ўзлиги англашга таъсири.....	51
Исомиддинов Юнусжон Юсуббоевич. Коррупция тарихи, унинг давлат ва жамият бошқарувида таъсири.....	54

TILSHUNOSLIK

Уралов Азамат Бегнарович. Морфем синтагматика ва структур асимметрия муносабати.....	57
Маткаримова Ашурхон Исмоиловна. Тилшуносликда майдон назариясига бир назар.....	62
Якубов Жамолиддин, Рўзметов Ҳамиджон. Француз тили оғзаки нуткида қўлланган жаргонларнинг ўзбек тили таржимасидаги ўзига хос лексик-семантик хусусиятлар.....	65
Шарипов Соҳиб Салимович. Таржимавий лексикографиянинг тарихий ва хронологик хусусиятлари.....	69
Холматова Вазира Нарзуллаевна. Тилшуносликда гапнинг прагматик мазмуни ва унинг контекстда ўзгариши.....	72
Sulaymanova Nilufar Jabbarovna. Olam lisoniy manzarasida baho kategoriyasi voqelanishining diskursiv-pragmatik va lingvokognitiv xususiyatlari.....	75
Maxsudova Xolisxon Ummatovna, Shahobiddinova Shohida Hoshimovna. Onomastika obyektlari xususida.....	78

ADABIYOTSHUNOSLIK

Икромхонова Фирюза Икромовна, Файзуллахўжаева Нодира. Тарихий асарларнинг поэтик хусусиятлари.....	82
Амонов Шермухаммад Нормуротович. Аҳмад Табибийнинг туркий девонлари қўлёзмалари тавсифи.....	84

PEDAGOGIKA

Турсунов Қаҳор Шоназарович. XXI асрда таълим-тарбия беришда аниқ ва табиий-илмий фанларнинг роли.....	88
Matyoqubov Hikmatjon Shuhratovich. "Yadro reaksiyalari" mavzusini o'qitishda samarali interfaol pedagogik metodlardan foydalanish.....	90
Toshmurodov Otabek Erkinovich. Kurashchilarning chidamkorligini rivojlantirish xususiyatlari.....	96